

Margareta Turkalj Podmanicki

Akademija za umjetnost i kulturu, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Utjecaj vojne utvrde na gradnju franjevačke samostanske crkve Presvetog Trojstva u Slavonskom Brodu

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 31. 5. 2023.

DOI <https://doi.org/10.31664/ripu.2024.48/1.04>

Sažetak

Franjevačka samostanska crkva Presvetog Trojstva svojim arhitektonskim obilježjima i prostornom organizacijom odaje elemente vojne arhitekture, što odgovara uvjetima u kojima sklop nastaje na području Vojne krajine, u neposrednoj blizini vojne tvrđave Brod. Prostornom organizacijom (jednobrodna crkva s upisanim plitkim bočnim kapelama iznad kojih teče kontinuirani vijenac i prozorima u svodnoj zoni) brodska crkva pripada tipskoj skupini arhitekture koja nije česta na

području tadašnje Habsburške Monarhije, već je bliža venecijanskom arhitektonskom nasljeđu, točnije tzv. kasnopaladijevskom tipu crkve, kakav susrećemo u Istri, i njegovoj pojednostavnjenoj varijanti, koju grade venecijanski inženjeri u Dalmaciji. Takvo rješenje moglo je doći u Slavoniju zahvaljujući vojnim inženjerima koji su tada bili angažirani na izgradnji brodske tvrđave.

Ključne riječi: *Sakralna arhitektura, utjecaj vojnoga graditeljstva, vojna granica, inženjerska arhitektura, Slavonija, Slavonski Brod, grad-tvrđava, Eugen Savojski*

1. Uvod

Franjevačka samostanska crkva Presvetog Trojstva (1727., 1743. – 1750.) u Slavonskom Brodu (sl. 1), čiju unutrašnjost odlikuju plitke kapele upisane u bočne zidove, predstavlja atipično rješenje za kontinentalnu Hrvatsku i srednjoeuropsku tradiciju longitudinalnih crkava s bočnim kapelama.¹ Štoviše, bliže je sjevernotalijanskoj (venecijanskoj) graditeljskoj tradiciji Andree Palladija i njegovih sljedbenika, čije primjere nalazimo i na istočnojadranskoj obali – u Istri, ali i u pojednostavnjenoj verziji kakve projektiraju venecijanski inženjeri u Dalmaciji. Kako je franjevačka crkva u Brodu građena u neposrednom okruženju vojne tvrđave na čijoj izgradnji sudjeluju inženjeri iz različitih dijelova Europe, izgledno je da je njihovim posredstvom jedan takav projekt mogao doći i do Slavonije.

Na temelju arhivskih istraživanja, pregleda postojeće literature, istraživanja građevine *in situ* te komparativnih primjera, u radu se utvrđuju povijesne, crkvene i vojne okolnosti gradnje, definira se povijesni razvoj građevine, analizira i utvrđuje

arhitektonski tip i s obzirom na specifična obilježja zaključuje o utjecaju obližnje tvrđave Brod na gradnju i oblikovanje crkve.² Istraživanjem opusa brojnih arhitekata i inženjera, angažiranih na fortifikacijskoj obnovi pograničnog područja Habsburške Monarhije, donose se novi zaključci o njihovom utjecaju na lokalnu arhitekturu, kao i o uključenosti pojedinih vojnih inženjera u projektiranje sakralne arhitekture.

2. Slavonski Brod – franjevci i povijesne okolnosti u 18. stoljeću

Povijest brodskih franjevaca i izgradnja franjevačkog samostana i crkve u 18. stoljeću duboko su ukorijenjeni u političke, vojne i crkvene događaje tog vremena. Istaknut ćemo najvažnije koji pomažu razumijevanju kasnijih događanja u povijesti ovog kompleksa.³

Franjevci provincije Bosne Srebrene prisutni su na području Slavonije od 1575. godine.⁴ Kada je brodska župa 1684. godi-

1. Slavonki Brod, pogled na tvrđavu i franjevački samostanski kompleks u pozadini (foto: Paolo Mofardin)

Slavonki Brod, view of the fortress with the Franciscan monastery complex in the background

ne stekla status rezidencije, franjevci su imali drvenu crkvu posvećenu sv. Ivanu i pokraj nje gostinjac. Od 1694. godine na prostoru nešto istočnije od današnjeg samostana postoji drvena rezidencija u obliku slova L i drvena crkva posvećena sv. Trojstvu koja će biti u uporabi sve do potpunog dovršenja današnje crkve.⁵ U godini kada je rezidencija proglašena samostanom (1708.), franjevac Ivan Vietri posjećuje crkvu i opisuje da je »prelijepa, s pet oltara, drvenim tornjem i okružena grobljem.«⁶

Iako je brodska rezidencija (kasnije samostan) bila pod upravom Zagrebačke biskupije, austrijski carevi prve polovice 18. stoljeća dopustili su franjevcima da i dalje upravljaju župama u Slavoniji.

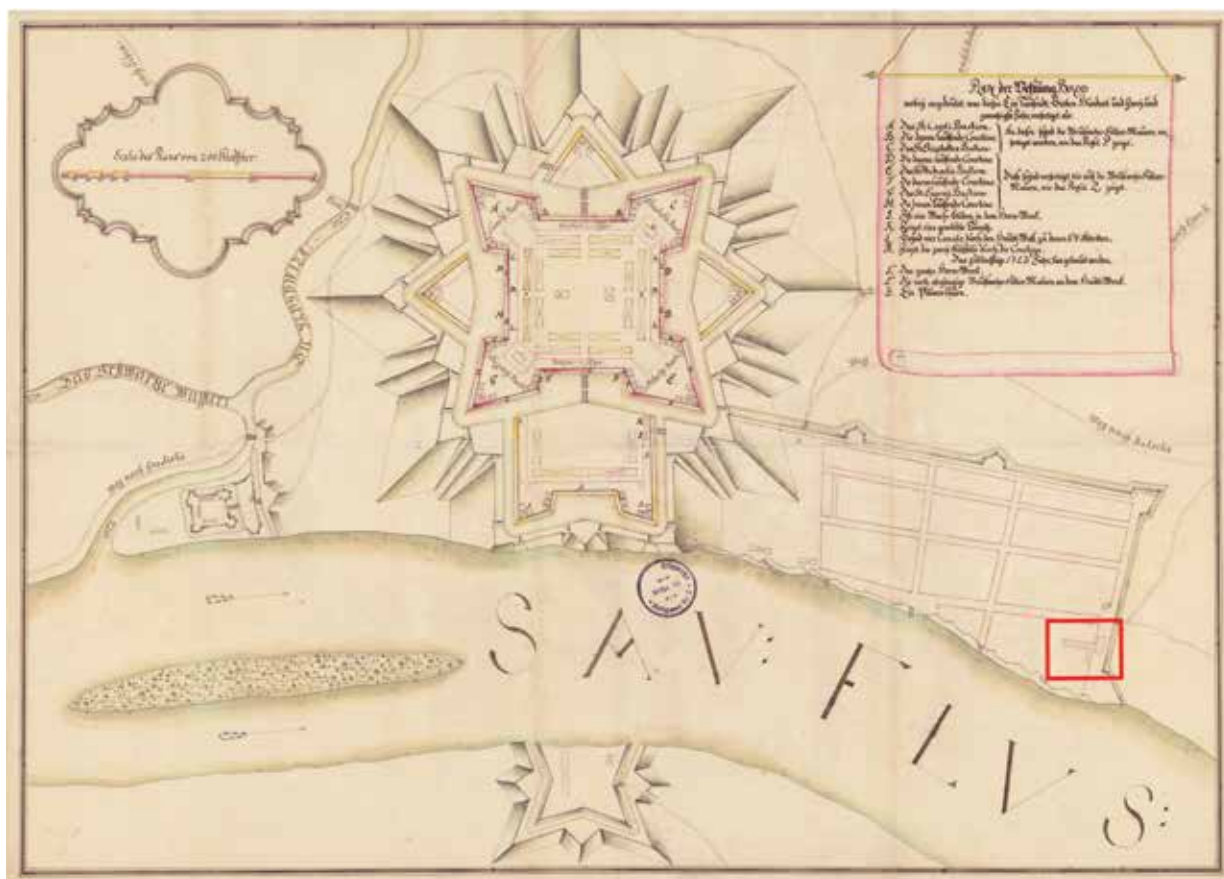
Od samih početaka tvrđava Brod i prisustvo vojske snažno su oblikovali sudbinu grada i franjevačke zajednice. Odlaskom Osmanlija 1691. godine Habsburška Monarhija počela je organizirati vojnu granicu prema Osmanskom Carstvu, unutar koje je grad Brod imao iznimnu stratešku važnost. Rezultat toga je izgradnja moderne tvrđave od 1715. godine⁷ koja je bila pod upravom Slavonske Generalkomande u Osijeku, odnosno Dvorskoga ratnog vijeća u Beču, na čijem je čelu od 1707. do 1736. godine bio princ Eugen Savojski. Prema nekim izvorima Eugen Savojski imenovao je poglavara redovničke kuće i broskog župnika fra Augustina Jarića (o. 1639. – 1727.) za zapovjednika Broda (1691. – 1697.).⁸ Također, na lokaciji samostana nalazio se jedan od pet čardaka

na području grada, gdje se obavljao nadzor zdravstvenoga i graničnoga prometa te plaćanje carine.⁹

S druge strane, franjevci su od 1691. do 1754. godine u tvrđavi bili vojni kapelani, a pojedini dočasnici djelovali su kod franjevaca kao apostolski sindici, upravljajući novčanim i samostanskim poslovima.¹⁰

Dokument iz 1725. godine u kojemu se građani i oficiri, zajedno s tvrđavskim zapovjednikom barunom Johannom Heinrichom Trenckom (Ivan Trenk) i nadzornikom vrhovnog zapovjedništva Slavonije Johannesom Christophorusom Wagnerom, obraćaju caru Karlu VI. u znak potpore i žele da franjevci ostanu u gradu, potvrđuje da su redovnici bili dobro primljeni u gradu i među vojskom. Štoviše, od 1727. godine do sredine 18. stoljeća odvija se najintenzivnija izgradnja samostana i crkve.

Situacija se postupno počinje mijenjati od dolaska carice Marije Terezije na vlast.¹¹ Ona 1741. godine potvrđuje franjevcima povlastice za područje Ugarske,¹² ali postavlja i nova pravila. Franjevci su mogli zadržati postojeće samostane, no za nove samostane i rezidencije trebali su dobiti odobrenje od biskupa i carskih vlasti. Također su morali predati vođenje župa biskupskim ordinarijatima,¹³ zbog čega im je zagrebački biskup Franjo Thauszy 1754. godine oduzeo upravljanje i broskom župom. Tri godine kasnije uslijedit će podjela postojeće provincije Bosne Srebrene na

2. Franjevački samostanski kompleks na planu tvrđave Brod, 1723. (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien)
Franciscan monastery complex on the plan of the Brod fortress, 1723

tri manje pri čemu će brodski samostan pripasti provinciji sv. Ivana Kapistranskoga. Granice jurisdikcije i nadležnosti biskupija promijenile su se 1780. godine uslijed čega će se brodsko područje priključiti Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji. Samostan u Brodu na Savi ukinut je 1787. godine odredbom cara Josipa II.¹⁴ Tada samostanska crkva postaje župna i pod upravom je svjetovnih svećenika.¹⁵ Franjevci su se 1806. godine ponovno vratili u Brod i otada do danas kontinuirano djeluju u Slavanskom Brodu.

3. Povijest gradnje samostanskog kompleksa

Ideja o gradnji samostanskog kompleksa rađa se nakon potpisivanja mirovnog ugovora u Požarevcu (21. srpnja 1718.), kojim se stabilizira ratna situacija i potvrđuju granice između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva među kojima je i južna granica na Savi kod Broda.¹⁶

Unatoč tome što se postojeći drveni samostan i crkva nalaze na topovskom dometu tvrđave Brod (sl. 2), franjevci ipak dobivaju dozvolu vojnih zapovjednika i Dvorskoga ratnog vijeća da na tom mjestu grade novi samostan i crkvu od čvrstog materijala. Istraživač povijesti Slavenskog Broda Wilhelm Wagner navodi da su dozvolu dobili već 1723. godine.¹⁷ Vjerojatno su već tada počeli skupljati priloge za

izgradnju crkve,¹⁸ a odluku o početku gradnje crkve i samostana donijeli su 24. lipnja 1726. godine na kapitolu u Našicama u vrijeme našičkog gvardijana Franje Anđelića. Tada je za voditelja gradnje i provincijskog definitora (savjetnika) imenovan Ivan Narančić, sposoban i poduzetan gvardijan brodskog samostana školovan u Bologni.¹⁹ Gradnja počinje u kolovozu 1727. godine kada je brodski zapovjednik barun Johann Trenck u ime zapovjednika Slavonske Generalkomande generala Fridricha Oduyera položio temeljni kamen crkve.²⁰

Crkva i samostan dobit će današnji oblik većim dijelom do sedamdesetih godina osamnaestog stoljeća, s prekidima u gradnji i u nekoliko faza koje će odrediti prioritete, financijske mogućnosti i vojne okolnosti. Prvih šest godina označit će djelomična izgradnja crkve prekinuta 1729. godine kada su njezini zidovi dosegli gotovo dva metra visine, te izgradnja zapadnoga i južnoga samostanskog krila koje će biti dovršeno do 1732. godine.²¹ Dotad je vjerojatno započet i zvonik jer je ucrtan uza svetište crkve na planu Broda iz iste godine.²² Uvjeti za dovršetak crkve stvoreni su tek četrnaest godina kasnije, kada gradnju vodi otac Ambrozije Brođanin. Prikupljanje novčanih sredstava započinje 1742. godine, a gradnja sljedeće godine. U zapisima kanonske vizitacije iz 1746. godine, koju je je obavio zagrebački biskup Juraj Branjug, zabilježeno je da je crkva izgrađena do svoda i da će kad se završi imati sedam oltara i izgledati poput bazilike.²³ Nakon izgradnje pjevališta 1750. godine²⁴ i postavljanjem glavnog

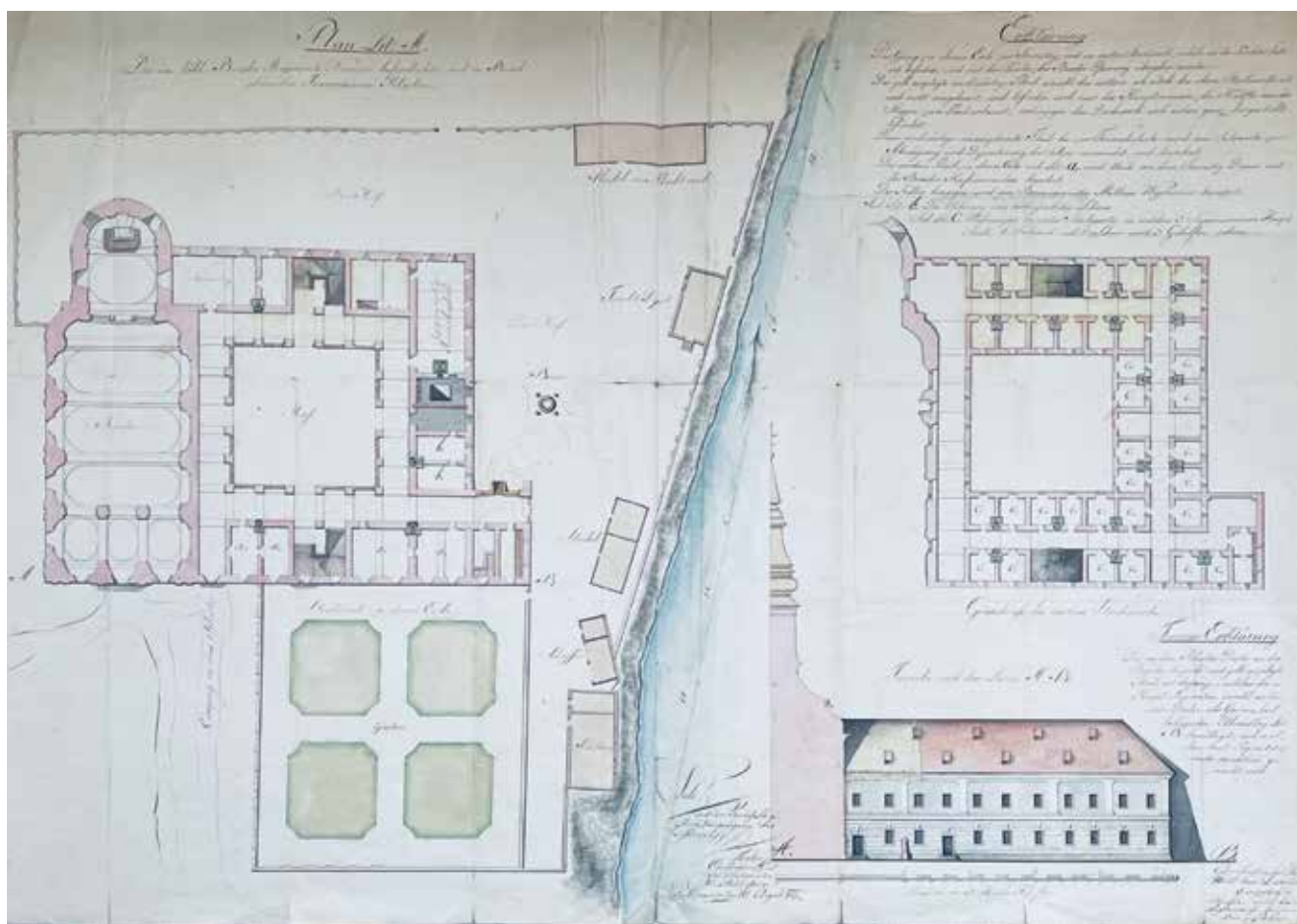
3. Franjevački samostanski kompleks u Brodu na karti Slavonske vojne granice, 1780. (izvor: <http://mapire.eu/en/>)

Franciscan monastery complex on the map of the Slavonian Military Frontier, 1780

oltara u svetišće, nova crkva je završena, a stara drvena se prestaje koristiti.²⁵

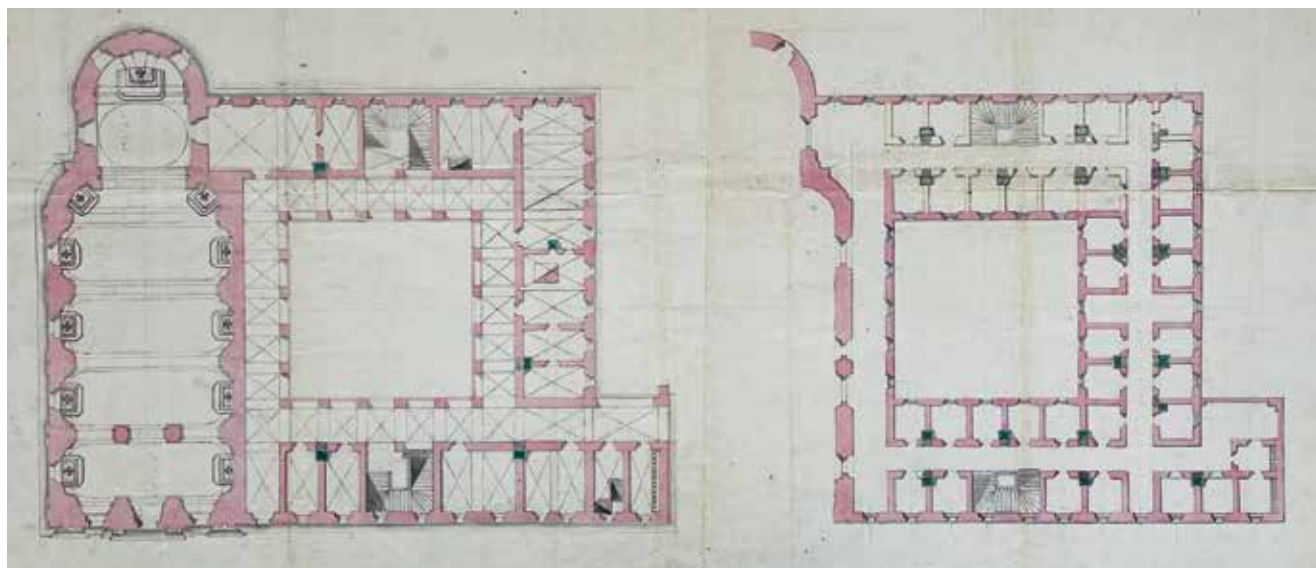
Po dovršetku crkve, u sljedeća dva desetljeća unutar kompleksa ističu se gradnje jednokatnoga sjevernog samostanskog krila (1758.) čije će krovnište pokriti prozore na južnom zidu crkve i smanjiti osvijetljenost unutrašnjosti crkve,²⁶ zbog čega je 1772. godine krovnište izmijenjeno.²⁷ Nadalje, postupno između 1765. i 1781. godine gradi se kriptu.²⁸ Izgradnjom sakristije južno od svetišta crkve započinje gradnja istočnog krila (1762. – 1770.), ali treba primijetiti da 1780. godine zapadno krilo još nije povezano s crkvenim pročeljem i ima aneks s južne strane (sl. 3).²⁹ Unatoč zabrani gradnje oko tvrđave u radijusu od šesto orgija, franjevci su obnovili kupolu zvonika i postavili novo zvono 1776. godine.³⁰

Nakon zatvaranja samostana 1787. godine, osim promjena funkcije samostanskih prostorija,³¹ što iščitavamo na nacrtu kompleksa iz 1802. godine (sl. 4, 5, 6) i nekoliko obnova nakon povratka franjevac u Brod 1806. godine,³² u povijesnim dokumentima nisu zabilježeni značajniji radovi,³³ zbog čega je samostanski sklop do danas ostao autentična barokna cjelina.

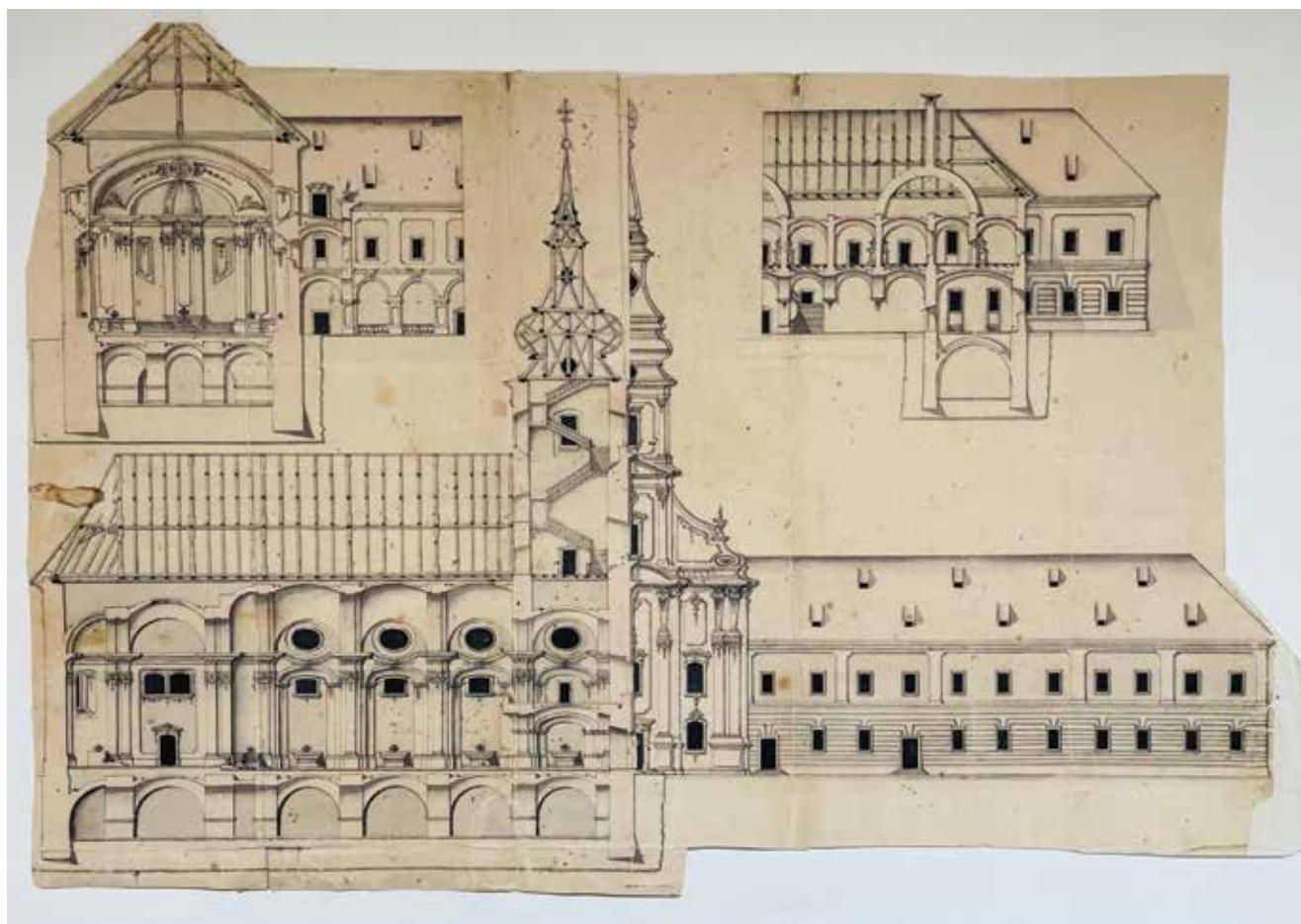

4. Nacrt franjevačkog samostana i crkve u Slavonskom Brodu s objašnjenjima, 1802. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Plan of the Franciscan monastery and church in Slavonianski Brod with annotations, 1802

5. Tlocrt crkve i samostana u Slavonskom Brodu, početak 19. stoljeća (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)
Floor plan of the church and monastery in Slavonki Brod, early 19th century

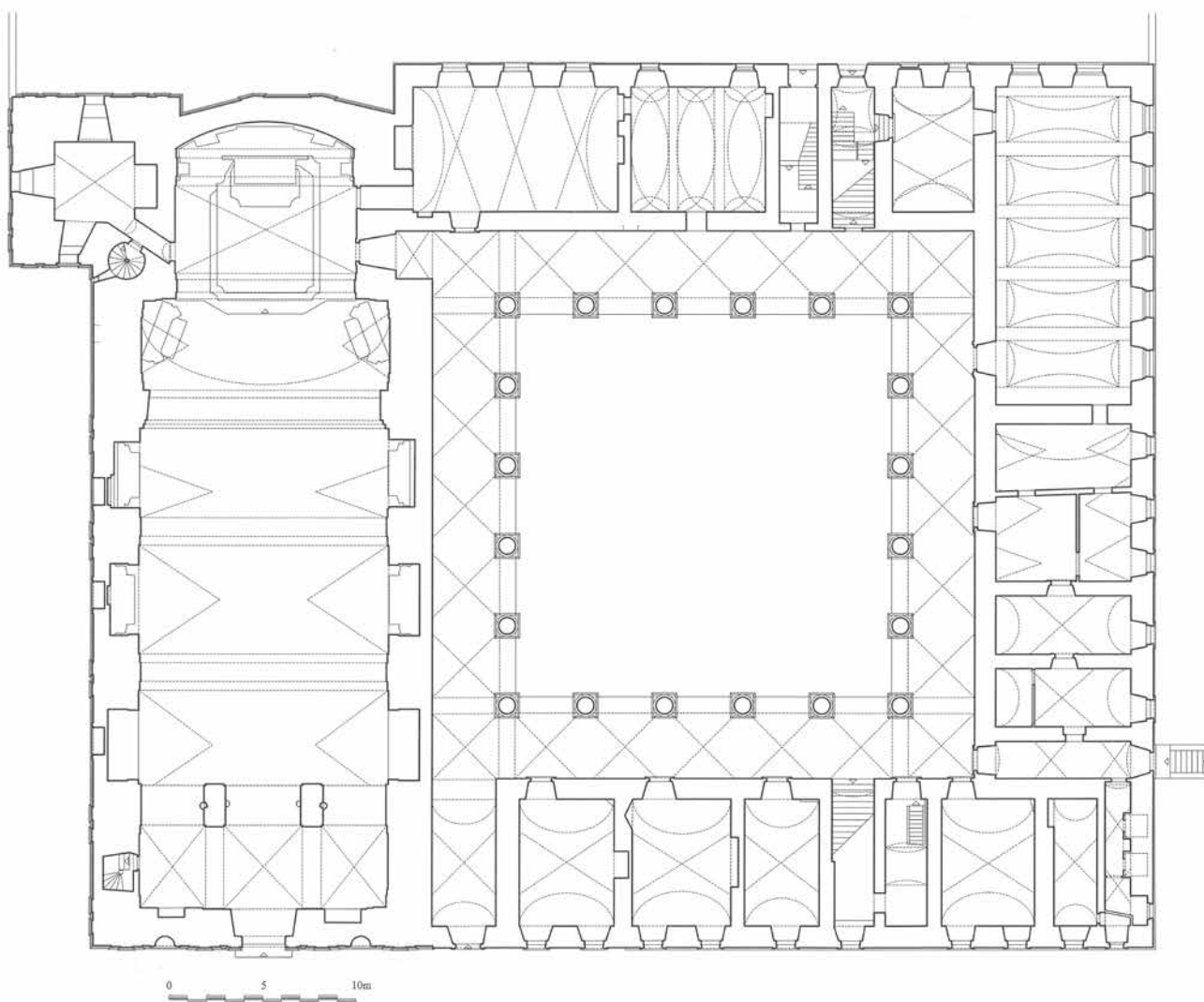
6. Nacrt pročelja te uzdužni i poprečni presjek crkve i samostana u Slavonskom Brodu, početak 19. stoljeća (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)
Facade design and the longitudinal and transversal cross-sections of the church and monastery in Slavonki Brod, early 19th century

4. Crkva – tipologija i ishodište

Crkva Presvetog Trojstva po svojim dimenzijama pripada najmonumentalnijim sakralnim objektima Slavonije.³⁴ U uzdužne zidove prostranoga longitudinalnog broda crkve upisana su tri para plitkih kapela u kojima su začelno smješteni oltari. Pilastri između kapela nose kontinuirani vijenac, iznad kojega su u susvođnicama bačvastog svoda smješteni prozori koji osvjetljavaju unutrašnjost crkve. Križno svodeno svetište izvana je poligonalno, a iznutra segmentno zaključeno te trijumfalnim lukom odvojeno od širega i višega broda. Na zapadnoj strani crkve je pjevalište (sl. 7).

Srodna arhitektonska obilježja nalazimo u skupini istarskih crkava 18. stoljeća koje je Vladimir Marković nazvao »kasnopaladijevskim tipom«. Kako to ime sugerira, pripadaju talijanskoj graditeljskoj tradiciji s podrijetlom u Palladijevoj crkvi *Il Redentore* i njezinim izvedenicama realiziranim dvadesetih godina osamnaestog stoljeća u projektima Antonija Gasparija i naročito Giorgia Massarija čiji će crkve potaknuti širenje te ideje na teritorij Veneta i jadranske obale

pod venecijanskom upravom, uključujući i istarski poluotok u današnjoj Hrvatskoj.³⁵ Međutim, dok su istarske crkve svodene laganim drvenim koritastim svodom, brod brodske franjevačke crkve zaključen je zidanim bačvastim svodom po čemu nema bližih komparativnih primjera. Izuzetak je župna crkva Presvetog Trojstva, sv. Šimuna i sv. Jude (1727. – 1731.) u austrijskom mjestu Oggau na Nežiderskom jezeru u Gradišću (sl. 8). Ta je jednobrodna crkva proširena dvama parovima plitkih kapela između kojih je zid artikuliran parom kompozitnih pilastara. Oni nose grede koje kontinuiraju i u prostor svetišta, a iznad njega, u osi kapela su prozori. Brod crkve svoden je zidanim kupolastim svodom.³⁶ Projekt crkve bi po nekima mogao biti rano djelo istaknutoga austrijskog arhitekta Franza Antona Pilgrama (1699. – 1761.).³⁷ Pilgram je školovan u Italiji, pa je moguće da je takav tip sakralne gradnje usvojio na njezinu izvoru i prenio u srednjoeuropski prostor. Iako je crkva u Oggauu u ideji srodna franjevačkoj crkvi u Brodu, u detaljima se prepoznaje ruka školovanog arhitekta. Međutim, franjevačka je crkva u Brodu izvedbom sličnija jednostavnijim verzijama tog tipa sakralne arhitek-

7. Tlocrt franjevačkog samostanskog kompleksa u Slavonskom Brodu (Planoteka IPU)
Floor plan of the Franciscan monastery complex in Slavonski Brod

8. Oggau, župna crkva Presvetog Trojstva, sv. Šimuna i sv. Jude, unutrašnjost (foto: Wikimedia, © C.Stadler/Bwag; CC-BY-SA-4.0)
Oggau, parish church of the Holy Trinity, St Simeon, and St Jude, interior

9. Bartolo Riviera, Makarska, župna crkva sv. Marka / bivša katedrala, unutrašnjost (Fototeka IPU)
Bartolo Riviera, Makarska, parish church of St Mark (former cathedral), interior

10. Sinj, franjevačka crkva Gospe Sinjske, unutrašnjost (Fototeka IPU)
Sinj, Franciscan church of Our Lady of Sinj, interior

ture kakve projektiraju venecijanski inženjeri na prostoru Dalmacije i njena zaleđa nakon povlačenja Osmanlija. Kao komparativni primjeri mogu nam poslužiti katedrala, sada

župna crkva u Makarskoj (sl. 9),³⁸ franjevačka crkva Gospe Sinjske u Sinju (70-ih godina 18. stoljeća; sl. 10) te crkva sv. Filipa Nerija u Splitu (1725. – 1735.).³⁹ Naime, slično kao u

11. Slavonki Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, unutrašnjost, pogled na bočne kapele (foto: Paolo Mofardin)
Slavonki Brod, Franciscan church of the Holy Trinity, interior, view of the chapels

12. Slavonki Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, apside i zvonik (foto: Margareta Turkalj Podmanicki)
Slavonki Brod, Franciscan church of the Holy Trinity, apse and bell tower

makarskoj crkvi, u franjevačkoj crkvi u Slavonskom Brodu između kapela su udvojene lezene; iako na prvi pogled ostavljaju dojam pilastara toskanskog reda, obrati vijenca u gornjem dijelu lezene, zapravo, vizualno nadomještaju izostanak kapitela (sl. 11). Da, jednako kao i u dalmatinskom crkvama, detaljima i standardnoj uporabi arhitektonskih redova nije bilo posvećeno previše pozornosti, vidljivo je na vanjskim zidovima svetišta gdje se pilastri nespretno lome na bridovima trostrane apside, a okviri prozora smješteni su izvan osi i ne podudaraju se s unutrašnjim položajem prozora (sl. 12).⁴⁰ Glavno pročelje crkve, završeno 1753. godine, raščlanjeno je velikim redom umnoženih toskanskih pilastara koji nose gređe s obratima povrh kapitela te horizontalnom trakom koja dijeli pročelje na dvije etaže, a završava visokim trokutastim zabatom (sl. 13).⁴¹ Centralna je os naglašena kamenim portalom s nadstrešnicom koja se u središnjem dijelu lučno povija, velikim prozorom i okulusom iznad. U bočnim su poljima niše s kipovima svetaca i nad njima prozori, s okvirima oblikovanim u žbuci.⁴² Iako pročelje u osnovi prati temeljnu, tradicionalnu kompozicijsku shemu pročelja »inženjerskih« crkava u Dalmaciji, osuvremenjeno pilastarskom raščlambom, ipak je bliže izvornom pročelju dvorske i župne crkve Uzvišenja Sv. Križa u Nuštru (oko 1726.),⁴³ građene prema projektu vojnog inženjera Gossea d'Heneffa.

Nepodudaranje vanjske i unutarnje zidne raščlambe i neujednačen ritam prozora na bočnim pročeljima (sl. 14) te

13. Slavonski Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, pročelje (foto: Paolo Mofardin)
Slavonski Brod, Franciscan church of the Holy Trinity, front façade

14. Slavonski Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, sjeverno pročelje (foto: Margareta Turkalj Podmanicki)
Slavonski Brod, Franciscan church of the Holy Trinity, northern façade

15. Slavonki Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, unutrašnjost (foto: Paolo Mofardin)

Slavonki Brod, Franciscan church of the Holy Trinity, interior

pilastru odmaknuti od brida glavnog pročelja⁴⁴ neke su od nedosljednosti koje se mogu primijetiti. Nadalje, u unutrašnjosti crkve, treći travej broda ima pliće kapele i susvodnice pomaknute izvan osi, a u četvrtom traveju (pred svetištem) nema kapela, a na bačvastom svodu izostaju susvodnice. Osim toga, taj se travej od ostatka prostora razlikuje i raščlambom zida udvojenim jonskim pilastrima,⁴⁵ što asocira na unutrašnjost tvrđavske crkve sv. Ane (1743.) gdje su brodske franjevci bili vojni kapelani. Također, prostorna nepovezanost svetišta i broda ističe se i različitim visinom njihovih pilastara. Sve nabrojano čini se da odražava posljedice duge gradnje, vjerojatno i promjene u odlukama, ali i općenito više usredotočenost na graditeljski zadatak, a manje na dosljednu primjenu arhitektonskih redova i estetsku dotjeranost izvedbe (sl. 15 i 16).

Također treba primijetiti karakteristike vojne arhitekture koje se mogu prepoznati u masivnim zidovima⁴⁶ i bačvastom svodu koji inače u sakralnoj arhitekturi tog doba sve češće zamjenjuju suvremeniji kupolasti svodovi. Tu je i izrazito nizak i masivan zvonik,⁴⁷ odraz vojnih zahtjeva gradnje u blizini tvrđave. Relativno mali prozori na crkvi i zabilješka povjesničara Wilhelma Wagnera da su u samostanu bili predviđeni položaji za topove⁴⁸ sugeriraju da je samostanski kompleks po potrebi mogao imati i obrambenu funkciju. Na

16. Slavonki Brod, franjevačka crkva Presvetog Trojstva, unutrašnjost, detalj kapitela (foto: Paolo Mofardin)

Slavonki Brod, Franciscan Church of the Holy Trinity, interior, detail of a capital

kraju, i odabir toskanskog reda, inače omiljenoga u vojnoj arhitekturi, ukazuje da tvorca nacrtu treba tražiti među vojnim inženjerima angažiranim na izgradnji tvrđave Brod.

5. Utjecaj vojne utvrde na arhitekturu franjevačkoga samostanskog kompleksa

Isprepletenost djelovanja vojske i redovnika u Slavonskom Brodu bila je konstantna od početka njihova koegzistiranja, što je logično s obzirom na neposrednu blizinu i istovremenu gradnju samostanskog kompleksa i vojne utvrde.⁴⁹ Dva velika kompleksa od čvrstih materijala u prvim su se desetljećima 18. stoljeća isticala među pretežito drvenim građevinama u vojnom okruženju.⁵⁰

Graditeljskim zahvatima u tvrđavi i oko nje upravljaju Dvorsko ratno vijeće i zapovjednici tvrđave, što uključuje odobravanje projekata i sredstava za njihovu realizaciju. Na raspolaganju su im gostujući ili u tvrđavi stacionirani inženjeri iz različitih dijelova Europe, među kojima su se, uz nekolicinu Hrvata, isticali Austrijanci, Nijemci, Francuzi, Talijani i Česi.⁵¹ Većina ih u Brod dolazi nakon školovanja na Vojno-inženjerskoj akademiji u Beču,⁵² a najkasnije do tridesetih godina 18. stoljeća u brodskoj je tvrđavi organiziran stalni inženjerijski korpus.⁵³

Iako nam latinski natpis iznad portala crkve to ne daje naslutiti, utjecaj vojske na izgradnju kompleksa je neupitan.⁵⁴ Naime, za izgradnju samostanskog kompleksa u blizini tvrđave bilo je nužno dopuštenje vojnih zapovjednika i Dvorskoga ratnog vijeća, a arhivski izvori potvrđuju da su vojne vlasti donosile i druge odluke povezane s gradnjom. Primjerice, 1732. godine Dvorsko ratno vijeće daje uputu podgeneralu da se gradnja samostana prilagodi za obranu od neprijatelja, što podrazumijeva i to da samostan ne bude previsok te da se Dvorsko ratno vijeće pita za daljnje postupke u prilagodbi utvrde i samostana za slučaj ratne opasnosti.⁵⁵ S druge strane, franjevci su se 1730. godine obratili vladaru s molbom za nabavu crijeva po povoljnijoj cijeni nego za brodsku tvrđavu,⁵⁶ a 1731. godine Dvorsko ratno vijeće odredilo je samostanu građevinski materijal koji tek trebaju dobiti.⁵⁷ Prema tome, izvjesno je da su inženjeri kojima upravljaju Dvorsko ratno vijeće i tvrđavski zapovjednici mogli izraditi projekt crkve i samostana. Valja primijetiti da je takva praksa bila uobičajena i u drugim gradovima-tvrđavama jugoistočne granice Habsburškog Carstva kojoj pripada i brodska tvrđava. Među njima nalazimo primjere gdje su vojni inženjeri projektirali sakralnu arhitekturu, kako se to pretpostavlja za isusovačku i franjevačku crkvu u Petrovaradinu ili franjevačku crkvu u Osijeku, odnosno potvrđeno je arhivskim izvorima za crkvu Trinita u tvrđavi Alba Carolina u današnjoj Alba Iuliji (Rumunjska) te neizvedeni projekt Nicolasa Doxata de Démoreta za središnju tvrđavsku crkvu u Novom Karlovcu (Orlici) u Hrvatskoj.⁵⁸ Tome se može pribrojiti i crkva na privatnom posjedu fortifikacijskog inženjera grofa Maksimilijana Eugena Gosseaua d'Heneffa u Nuštru.⁵⁹

Tijekom prve polovice 18. stoljeća u tvrđavi Brod nekoliko je ključnih osoba koje su zasigurno bile uključene u odlučivanje i u nadziranje gradnji, a neki od njih moguće i u projektiranje samostanskog kompleksa. Odluke donose zapovjednik tvrđave Brod barun Johann Trenck i zapovjednik Slavonske Generalkomande Friedrich Oduyer koji su, uostalom, kao predstavnici vojne vlasti pozvani da polože

temeljni kamen samostanskog kompleksa 1727. godine. Iz Osijeka, sjedišta Slavonske Generalkomande, dugogodišnji tvrđavski inženjer Johann Friedrich Heisse (Heys, Heyß) bit će nadležan za sve radove koji će se obavljati na tvrđavi u Brodu. Od 1724. godine spominje se inženjer Claude de Rochet koji je Heissova ispomoć u Brodu, a od 1727. godine i voditelj poslova, kojem je pomoćnik inženjer Czernier.⁶⁰ U vrijeme zapovjednika baruna Trencka spominje se i inženjer Christophorus Asperger⁶¹ te od 1732. inženjer Feignetbje kao voditelji gradnje fortifikacija.⁶² Sve su to stručnjaci koji su duže vrijeme boravili u Brodu u vrijeme izgradnje samostanskog kompleksa.

Dvadesetih i tridesetih godina 18. stoljeća Brod u nekoliko navrata posjećuje glavni inženjer habsburških tvrđava Nicolas Doxat de Démoret.⁶³ Također, ističe se i Donato Felice d'Allio, graditelj fortifikacija, s činom kapetana inženjera i arhitekt s bogatim iskustvom projektiranja crkava, samostana i dvoraca. D'Allio je bio uključen u važne projekte, od izgradnje crkve Marie Treu u Beču prema nacrtu Johanna Lucasa von Hildebrandta, preko opatije Klosterneuburg i samostana salezijanki u Beču do dvoraca i župnih crkvi mahom na području Donje Austrije i Mađarske. Navedeni angažmani povezali su ga s nekim od najznačajnijih graditelja i arhitekata toga doba koji djeluju na prostoru Podunavlja – Johannom Lucasom von Hildebrandtom, Franzom Jängglom i njegovim rođakom Franzom Antonom Pilgramom, Matthiasom Steinlom, Antonom Erhardom Martinellijem i Johannom Hölblingom. Kao vojni inženjer d'Allio je prisutan u Osijeku, Temišvaru, Beogradu i Brodu. Njegovo ime nam je posebno zanimljivo jer d'Allio u Brodu na Savi boravi između 1726. i 1727. godine, dakle u vrijeme priprema i početka izgradnje franjevačkog kompleksa.⁶⁴ Godinu dana kasnije izrađuje nacrt oružarnice za brodsku tvrđavu, koji upotpunjuje sliku širokog raspona zadataka i prilagodljivosti koje su prisutne u njegovu opusu.⁶⁵

Kasnije, u vrijeme nastavka gradnje franjevačke crkve početkom četrdesetih godina, brodskom tvrđavom zapovijeda potpukovnik Andree (1739. – 1747.), a uz njega kao građevinski inženjer djeluje Joseph Gadea kojeg je 1747. naslijedio inženjer Baermayer von Barienkhoffen,⁶⁶ o kojima nemamo dodatnih informacija.

Nažalost, kako je to čest slučaj s arhivskom građom za početak 18. stoljeća, izvori su skromni. Nije sačuvan originalni nacrt samostana niti se u samostanskim kronikama spominje ime njegova projektanta. Međutim, zbog samih okolnosti i činjenice da su vojni inženjeri povezani s gradnjom brodske tvrđave najupućeniji u projektantska znanja, kao i samih karakteristika građevine, izgledno je da su upravo oni zajedno sa svojim zapovjednicima i Dvorskim ratnim vijećem sudjelovali i u oblikovanju samostanskog kompleksa. Sličnost sa spomenutim dalmatinskim inženjerskim crkvama, gdje je naglasak na praktičnosti izgradnje, a manja pažnja posvećuje se završnom oblikovanju i primjeni temeljnih arhitektonskih principa (pogotovo u elementima arhitektonske raščlambe), navodi nas na zaključak da se i ovdje radi o inženjerskom projektu.

6. Valorizacija i zaključak

Kako je već istaknuto, arhitektonski tip sakralne građevine s bočnim kapelama upisanim u zidove ostvaren u franjevačkoj crkvi u Slavonskom Brodu, rijetko nalazimo na području Srednje Europe. Dakako, crkve s bočnim kapelama su prisutne, ali kao bazilikalne građevine s dubokim kapelama koje unutrašnji svod podupiru izvana ili kao dvoranske crkve u kojima unutrašnji zidni stupci (*Wandpfeileri*) istovremeno odjeljuju kapele i preuzimaju teret svoda. Na području franjevačke provincije Bosne Srebrene, unutar koje djeluje i brodski samostan, među crkvama s bočnim kapelama koje se grade u prvoj polovici 18. stoljeća prevladavaju dvoranske crkve s unutrašnjim zidnim stupcima i emporama iznad kapela (franjevačka crkva u Budimpešti (1727. – 1743.) i vjerojatno franjevačka crkva sv. Ivana Nepomuka unutar temišvarske tvrđave (1725. – 1736., srušena početkom 20. stoljeća) ili jednobrodne crkve s plitkim kapelama koje svojom visinom prekidaju grede i pružaju se sve do svoda tako da začelnim zidovima zahvaćaju i prozore (franjevačka crkva sv. Petra u Cerniku /1736. – 1745./ ili franjevačka crkva sv. Ane u Dunaföldvaru /1738.-1789./).⁶⁷ Prema tome, na području franjevačke provincije Bosne Srebrene koja se u prvim desetljećima 18. stoljeća prostire na području Dalmacije, Slavonije i južne Ugarske (uključujući područje današnje Mađarske, Srbije, Srijema i Banata), franjevačka crkva u Slavonskom Brodu nema arhitektonskog pandana.

Uzmemo li u obzir kontekst sakralne arhitekture u drugim utvrđenim gradovima na jugoistočnoj granici Habsburškog Carstva do polovice 18. stoljeća, možemo primijetiti da su prisutna raznolika stilska i tipološka rješenja. Tako u prva dva-tri desetljeća prevladavaju tradicionalna i prije svega funkcionalna rješenja, često građena po projektu inženjera.⁶⁸ Govorimo o jednostavnim longitudinalnim crkvama s užim svetištem bez bočnih kapela. Već krajem trećega i u četvrtom desetljeću počinju se pojavljivati naprednija barokna rješenja među kojima se ističu crkva s unutrašnjim stupcima ostvarena u nekadašnjoj isusovačkoj crkvi sv. Mihaela (1733.) u osječkoj Tvrđi, atribuirana budimskom graditelju Johannu Höblingu, inače često prisutnom u gradovima tvrđavama,⁶⁹ zatim planirana ovalna crkva (1734.) glavnog inženjera austrijskih fortifikacija Doxata de Démoreta u nedovršenoj tvrđavi Novi Karlovac (Orlica) te crkva sv. Ane (1743.) u obliku izduženog oktogona u brodskoj tvrđavi pripisana Johannu Lucasu von Hildebrandtu. Toj tipološkoj raznolikosti doprinosi i realizacija monumentalne franjevačke crkve s plitkim

kapelama upisanim u zide u Slavonskom Brodu. Prema tome, navedenim crkvama nisu zajednička tipološka obilježja, nego to što su građene intervencijom vojnih i carskih vlasti, a u njihovo projektiranje uključeni su inženjeri i graditelji koji su inače angažirani na arhitekturi i fortifikacijama pograničnih utvrda. Kada je u pitanju realizacija projekta jednoga od vodećih austrijskih baroknih arhitekata Johanna Lucasa von Hildebrandta, njegov je angažman ostvaren posredstvom generala Ascanija Guadagnija, bliskog suradnika princa Eugena Savojskoga.⁷⁰ Raznolika rješenja sakralne arhitekture u gradovima-tvrđavama rezultat su ideja koje su ponudili graditelji, vojni ili državni inženjeri različitog podrijetla i projektantskih iskustava.

Spomenute nedosljednosti u oblikovanju brodske crkve koliko su odraz utilitarnog pristupa arhitekturi toliko su na njih utjecali i prekidi u gradnji te završetak crkve dvadeset i pet godina nakon polaganja temeljnog kamena. No bez sumnje radi se o ostvarenju koje ostavlja dojam svojom monumentalnošću i jedinstvenim spojem sakralne arhitekture i obilježja vojnog graditeljstva te svjedoči o specifičnostima pograničnog područja tadašnje Habsburške Monarhije na vrhuncu njezine moći. Moguće je da se inspiracija sjevernotalijanskom arhitekturom nametnula kao prikladno rješenje zbog potencijalno vojnog karaktera samostanskog kompleksa i njegove blizine tvrđavi. Drugim riječima, izabran je tip sakralne arhitekture koji omogućava ispunjavanje liturgijskih potreba inkorporiranjem bočnih kapela u moćne zidove crkve, istovremeno osiguravajući sigurnost objekta u slučaju ratne opasnosti.

Arhivski dokumenti dokazuju da je zbog međusobne blizine samostana i fortifikacija vojska utjecala na projekt i izgradnju samostanskog kompleksa te je izvjesno da su vojni inženjeri preuzeli i njegovo projektiranje. Franjevačka crkva u Brodu, kao i drugi primjeri sakralne arhitekture u pograničnim gradovima-tvrđavama, dokaz je su da su vojni inženjeri i državni graditelji zaslužni za uvođenje niza tipoloških rješenja i uopće baroknih stilskih karakteristika u sakralnu arhitekturu pograničnog područja Habsburškog Carstva. Uostalom, utjecaj vojne vlasti na sakralnu arhitekturu potvrdio se intervencijom zapovjednika brodske tvrđave generala Ascanija de Guadagne pri realizaciji majstorski izvedene crkve sv. Ane (1743.) u središtu brodske tvrđave, najvjerojatnije po projektu Johanna Lucasa Von Hildebrandta, čija izgradnja teče istovremeno s nastavkom gradnje obližnje franjevačke crkve.

Bilješke

¹ Istraživanje i pripremu rada sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 3844 – *Eugen Savojski (1663–1736) i gradovi-tvrđave jugoistočne granice Habsburške Monarhije*.

² Ovaj rad nastavlja se na rezultate istraživanja objavljene u monografiji: MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Barokna sakralna arhitektura Đakovačko-osječke nadbiskupije*, Zagreb,

2018. U istraživanju je pregledan i korišten izbor arhivske građe Arhiva franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu, rukopisi i ostavština Wilhelma Wagnera u Muzeju Brodskog Posavlja, Hrvatskoga državnog arhiva (HDA-430, Slavonska generalkomanda, serija »Opći spisi« za razdoblje između 1727. i 1742. godine), građa Ratnog arhiva i Komorskog arhiva u Beču te na internetu dostupan katalog planova i karata Mađarskoga državnog arhiva u Budimpešti i ostalih baza poput *Arcanum Maps – The Historical Map Portal*, <https://maps.arcanum.com/en/> (18. travnja 2023.) i *Hungaricana*, <https://www.hungaricana.hu/en/> (18. travnja 2023.). Također pregledani su objavljeni izvori: *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi*, sv. I–IV., Slavonski Brod, 1995. – 2003., *Kanonske vizitacije, Brodsko područje 1730.–1833.*, sv. IX (pripr. Stjepan Sršan), Osijek, 2010. i ostala relevantna literatura. Za detaljniji pregled arhivske građe vidi: IVAN MEDVED, Arhiv franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu, u: *Franjevci u Slavonskom Brodu. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 27. listopada 2007. u Slavonskom Brodu* (ur. Dino Mujadžević), Slavonski Brod, 2012., 253–264, te JOSIP KLJAJIĆ, Wilhelm Wagner i njegove veze s Brodom, *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 3 (2003.), 548–566. Pri pretraživanju arhivske građe i korisnim savjetima pomogli su mi dr. sc. Ivana Horbec iz Zagreba i dr. sc. Markus Jeitler iz Beča, na čemu im se zahvaljujem.

3 Pregled povijesnih okolnosti temelji se na: PAŠKAL CVEKAN, *Franjevci u Brodu*, Virovitica, 1984.; JOSIP KLJAJIĆ, *Brodsko tvrđava*, Slavonski Brod, 1998.; svesci *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi*, objavljeni između 1995. i 2003.; *Spisi Wilhelma Wagnera* iz Muzeja Brodskog Posavlja Slavonski Brod (dalje MBP); DAMIR MATANOVIĆ, *Grad na granici. Slobodni vojni komunitet Brod na Savi, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Slavonski Brod, 2008.

4 Tada im je papa Grgur XIII. dopustio da se nastane u Velikoj. Iz toga su matičnog samostana tijekom osmanskog razdoblja upravljali brodskom župom. Župa Brod osnovana je prije 1623. godine. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 137–138, 89.

5 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 89, 92.

6 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 60–61, 89–90.

7 Do izgradnje moderne tvrđave, koristila se stara srednjovjekovna utvrda Vukovac, smještena jugozapadno od barokne tvrđave.

8 FRANJO EMANUEL HOŠKO, Augustin Jarić, u: *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023., <https://bl.lzmk.hr/clanak/jaric-augustin> (1. studenog 2023.). Na temu Jarićeva postavljanja za zapovjednika brodske tvrđave 1691. – 1697. godine više u: ANDRIJA ZIRDUM, Franjevačka župa u Slavonskom Brodu do 1754. godine, *Croatica Christiana periodica*, 70 (2012.), 65–78, 71, i JOSIP KLJAJIĆ, Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću, *Scrinia Slavonica*, 2 (2002.), 16–45, 20.

9 Čardaci su uzdignute drvene stražarnice na graničnoj crti Vojne krajine. Služili za nadgledanje graničnog prometa, transporta robe, plaćanje carine i zdravstvenu kontrolu. *Spisi Wilhelma Wagnera* (bilj. 3). Moguće je da je čardak bio smješten na crkvenom tornju.

10 Samostanski arhiv Slavonski Brod (dalje SA SB), *Veze s građanskim i vojnim vlastima*, A-IV-1, 1702. – 1940.; dokument nastao nakon 20. travnja 1765. godine pregled je povijesti djelovanja franjevaca u Brodu od oslobođenja od osmanske vlasti (uključujući i navode o gradnji crkve i samostana) te o nepokretnoj imovini samostana. Tekst je s latinskog preveo Ladislav Dobrica. Da je zapovjednik Broda Kybba ujedno i sindik franjevačkog samostana navodi se u: MBP, WILHELM WAGNER, *Beiträge zu einer Geschichte der Stadt Brod im 18. Jahrhundert*, strojopis, 1–12, 4.

11 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 92. i dalje.

12 Požun, 14. kolovoza 1741. (datum izvornika); prijepis ovjeren 11. listopada 1741. Prijepis isprave kojom Marija Terezija, na molbu fra Ivana iz Srijema, provincijala Bosne Srebrene, prepisuje i potvrđuje četiri isprave (Leopolda I. od 23. kolovoza 1703.; Josipa I. od 5. studenoga 1705. te dvije Karla VI: prvu od 28. svibnja 1712. te drugu od 23. listopada 1722.) kojima su dodijeljene povlastice (zaštita i dozvola) za Provinciju Bosne Srebrene na teritoriju Ugarske. Napomena: isprave nisu prepisane. SA SB, *Veze s građanskim i vojnim vlastima*, A-IV-1, 1702. – 1940., Dopisi s civilnim vlastima. Tekst je preveo Ladislav Dobrica.

13 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 141.

14 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 142. Službu vojnih kapelana franjevci su obavljali i nakon 1754. godine, ali se u izvorima nije posebno naglašavalo njihova pripadnost Redu. Nakon ukinuća brodskog samostana u gradu je kao vojni kapelan ostao franjevac kojemu je plaću isplaćivala carska vlast.

15 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 76; *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi (1706–1787)*, 287.

16 Požarevačkim mirom Austrija je pomaknula svoju granicu ispod uskog pojasa južno od Save.

17 WILHELM WAGNER, *Prilog povijesti grada Broda na Savi i Brod u vrijeme oslobođenja od Turaka*, rukopis, 21. veljače 1947. Prijevod u strojopisu nalazi se u Samostanskom arhivu u Slavonskom Brodu. Usp. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 62–63. gdje ističe da 1723. godine zasigurno nije počela izgradnja crkve i samostana.

18 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 60–62, i WILHELM WAGNER (bilj. 17), 5, napominju da su redovnici spomenicu brodskog samostana počeli voditi 1735. godine.

19 Ivan Narančić bio je franjevac i svećenik, školovan u Bologni. Vikar je samostana u Brodu 1716. i 1722. godine te gvardijan 1719., 1723., 1725. i 1736. godine, definator provincije Bosne Srebrene, voditelj gradnje franjevačke crkve i samostana u Brodu od 1727. godine, povjerenik i generalni vizitator Bosne Srebrene izabran u Rimu 1731. godine. *Kronika* (bilj. 15), 305; PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 146.

20 PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 62–63, 92.

21

Gradnja zapadnoga samostanskog krila trajala je od 1727. do 1729. godine. Do 1729. godine temelji crkve su izgrađeni do visine jedne orgije (1,896 m), potom se obustavlja izgradnja crkve, a nastavlja izgradnja samostana (zapadno pa južno krilo). Cvekan ističe da je vjerojatno samostan bio prioritet, a moguće je i da nisu imali dovoljno sredstava i materijala. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 94.

22

Plan Broda iz 1732. godine objavljen je u: JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 67.

23

Kanonske vizitacije, Brodsko područje 1730. – 1833., 45. Gradnja crkve nastavlja se 1744. do 1746. godine i dotad su završeni svodovi i krov. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 94.

24

Gradnja pjevališta, u širini zida, završena je 1750. godine. *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi (1806–1833)*, sv. II (ur. Egidije Stjepan Biber), Slavonski Brod, 1997., 119. Pjevalište će 1835. godine produžiti zbog ugradnje orgulja. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 97.

25

Glavni oltar postavljen je 1754. godine. Današnja slika je iz 1877. godine, rađena prema izvornoj. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 102. Do 1753. godine koristi se drvena crkva koja je opisana u: *Kanonske vizitacije, Brodsko područje 1730. – 1833.*, sv. IX (prir. Stjepan Sršan), Osijek, 2010., 19.

26

PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 64.

27

Godine 1983. krovšte sjevernoga samostanskog trakta je potpuno uklonjeno i iznad hodnika na katu napravljeno je ravno krovšte, a južni crkveni prozori povećani. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 64.

28

Između 1765. i 1766. godine započinje gradnja kripte od svetišta do pobočnih oltara Svetog Križa i svetog Josipa. Kripta je završena 1781. godine. Ulaz je izvorno bio iz crkve, ali je 1778. godine taj ulaz zatvoren i probijen novi vanjski uz toranj. *Kronika* (bilj. 15), 177–179, 263.

29

Sakristija izgrađena 1762. godine srušena je 1773. godine i izgrađena je nova koja i danas postoji. U novije vrijeme probijena su vrata iz sakristije u svetište. *Kronika* (bilj. 15), 161 i PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 116. Istočni trakt samostana obnovljen je i prezidan 1835. – 1836. godine. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 65. Samostan je vidljiv na karti Slavonske vojne granice iz 1780. godine, <https://mapire.eu/en/> (18. travnja 2023.).

30

U veljači 1776. godine s tornja je skinuto staro zvono iz 1736. godine i započinju radovi izgradnje nove kupole na tornju, u koju će se smjestiti novo zvono. Hrastovu građu poklonio je gradski sudac uza suglasnost građana, u ožujku je postavljeno i novo zvono, uz ostala stara. Radovi su završeni u travnju iste godine. *Kronika* (bilj. 15), 239, 249. Sljedeća zabilježena obnova krova tornja bila je 1827. godine. *Kronika* (bilj. 24), 299.

31

Zabilježeno na planu samostanskog kompleksa iz 1802. godine. Inače, nacrti nisu vjeran prikaz samostana i crkve te ne odgovaraju izvedenom stanju, naročito zapadna pročelja crkve i samostana te oblik svetišta crkve. Između ostalog, nepodudarnost s postojećim stanjem je očita u unutrašnjosti crkve (obliku kapela, obliku i broju prozora) kako je prikazana u uzdužnom presjeku. Više nacrti,

uključujući i ovaj, bili su dio pisanog izvještaja koji nam danas nije poznat. Na planu su označena mjesta gdje se trebaju izvesti popravci na samostanskim krilima, a posebno je koristan jer je obilježena namjena prostorija samostana iz vremena kada franjevci nisu boravili u Brodu. Crkva je tada bila župna, a dio istočnog krila samostana služio je kao ured za vaganje i skladištenje soli (žuto označen dio krila nije još dovršen, izuzev nosivih zidova i dijela stubišta te krova). U istočnom dijelu južnog krila bila je smještena trivijalna škola; pod slovom *b* su prostorije za učitelja i njegovu obitelj. U prizemlju zapadnog krila slovom *a* označene su prostorije za službenike sakristije i broskog lončara, dok se podrumom koristio majstor za bunare Mathias Wegheimer. Na katu zapadnoga i južnoga krila označeni su stanovi za neke časnike i učitelja te trojicu slugu. Nacrt je nastao u Građevinskom uredu Brodske pukovnije, načinio ga je barun Portner. Nadstražmeštar i zapovjednik Građevinskog ravnateljstva Brodske pukovnije Kaller, v. r., potpisao je nacrt u Mitrovici, 5. kolovoza 1802. godine. HDA, *Zbirka planova, Brod na Savi*, F. 904, Inv. br. 27–29. S njemačkog prevela Ivana Horbec.

32

Franjevci se vraćaju u Brod 1806. godine kada je biskup Anton Mandić zamijenio đakovački franjevački samostan brodskim i đakovački franjevci su se preselili u Brod. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 80.

33

Krovište južnoga samostanskog krila urušilo se 1814. godine. U raščišćavanju je, za plaću, pomogla vojska i njihovi tesari i radnici. Obnova istočnoga samostanskog trakta obavljena je 1836./1837. godine jer su zidovi i stupovi bili nagriženi solju koja se tamo skladištila između 1787. i 1806. godine. Troškove saniranja štete snosili su Kraljevska komora i još neki dobročinitelji. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 66–67. U novije vrijeme, od osamdesetih godina 20. stoljeća samostan i crkva su u obnovi, pri čemu treba izdvojiti zamjenu dotrajalih stupova u klosturu samostana novim od kamena bihacita iz Bihaća.

34

Duljina crkve iznosi 38 metara, širina 13,5 metara i visina 13 metara. ANĐELA HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: Anđela Horvat – Radmila Matejčić – Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 104.

35

Više u: VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb, 2004., 40–60.

36

»Oggau, Kath. Pfarrkirche Hl. Dreifaltigkeit, Simon und Judas«, u: *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Dehio Burgenland*, 1976., 222–223.

37

Bečki trgovac, rodom iz Oggaua, Matthias Weißenbeck financirao je izgradnju barokne crkve (između 1727. i 1731. godine). Franz Anton Pilgram je 1729. godine oženio njegovu kćer. MARGARETA TURKALJ PODMANICKI (bilj. 2), 158–159, i PÁL VOIT, *Franz Anton Pilgram (1699–1761)*, Budapest, 1982., 37, 38, 432.

38

Odnosi se na projekt nastavka gradnje inženjera Bartola Riviere iz 1734. godine.

39

Više u: VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća – prošlost i promjene*, Zagreb, 2018., 217–236.

40

Iako su prozori na svetištu naknadnom intervencijom pomaknuti sjevernije, i izvorni su prozori bili izvan osi ploha poligona apsida.

- 41
Budući da je zvonik prema franjevačkoj tradiciji smješten uza svetište, ne utječe na kompoziciju glavnog pročelja, koje pak zajedno s pročeljem zapadnog krila samostana čini reprezentativnu frontu samostanskog kompleksa.
- 42
Portal i skulpture Presvetog Trojstva (kasnije uklonjena), sv. Franje i Sv. Dominika postavljeni su 1761. godine o trošku Stjepana Kašića. SA SB, *Veze s građanskim i vojnim vlastima*, A-IV-1, 1702. – 1940., dokument nastao nakon 20. travnja 1765. godine. Preveo Ladislav Dobrica.
- 43
I župu u Nuštru vodili su franjevci provincije Bosne Srebrene. Prozori i niše pročelja nuštarske crkve zazidani su u kasnijim intervencijama.
- 44
Na sličan način je venecijanski inženjer Giuseppe Cavriolo postavio polustupove pročelja katedrale (1634.) u Palmanovi, usp. VLADIMIR MARKOVIĆ (bilj. 39), 235, a sličan princip primijenjen je i u raščlambi zvonika franjevačke crkve u osječkoj Tvrđi, još jednom projektu vojnog inženjera.
- 45
Jonski pilastri nose grede, a ne samo vijenac kao u drugim trahevijama.
- 46
Temelji su debljine 3,5 metra, a zidovi 2 metra. ANĐELA HORVAT (bilj. 34), 104.
- 47
Zvonik je zidan istovremeno s crkvom. Urtan je na planu Broda iz 1732. godine. Izrazito nizak toranj uklopljen je u korpus svetišta. Masivan i kvadratnog tlocrta, raščlanjen je parovima lezena i vijencima u tri etaže te segmentno zaključenim prozorima istaknutih okvira, a završava šatorastim krovom s manjom kupolom na vrhu.
- 48
WILHELM WAGNER, *Sava i »vojni komunitet« Brod /1692–1873/ S tri slike u tekstu i jednim isječkom iz karte na tabli XXVIII*, strojopis, MBP, 29, 40. U bilješci br. 57 Wagner piše da je crkva po prvobitnim planovima očito trebala služiti za obrambene svrhe i smjestiti čak i topove. Autor kao izvor za taj navod bilježi KA ad 1783 K VIII l 193 Nr 1. Međutim, među navedenom građom u Ratnom arhivu u Beču nije ponovno pronađen taj podatak. Pregled građe obavio je dr. sc. Markus Jeitler. Jedino se spominje da se u slučaju opsade samostan mora srušiti. Više o istraživanjima brodske povijesti i ostavštini Wilhelma Wagner u: JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 2), 548–566. Dio te ostavštine čuva se u MBP u Slavonskom Brodu. Zahvaljujem kolegici Uršuli Bešlić iz Muzeja Brodskog Posavlja na pomoći.
- 49
Temeljni kamen i tvrđave i samostanskog kompleksa položio je zapovjednik tvrđave Brod barun Johann Trenck, otac znamenitog baruna Franza Trencka (hrvatski: Franjo Trenk). Eugen Savojski je 1718. godine predložio kralju Karlu VI. da se kod Broda podigne nova suvremena tvrđava. Temelji nove tvrđave postavljeni su 1722. godine. Prvo je sagrađen unutrašnji dio tvrđave u obliku četverokuta i četiri bastiona. *Hornwerk* je dozidan 1737. godine, a tvrđava dovršena 1741. godine. PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3), 31.
- 50
Drvene gradnje bilo je lakše srušiti u slučaju ratne opasnosti. WILHELM WAGNER (bilj. 48), 21.
- 51
JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 71.
- 52
Vojno-inženjerska akademija u Beču osnovana je 1717. godine na poticaj princa Eugena Savojskoga. Više u: ANTE GRUBIŠIĆ, *Šume vukovarskog vlastelinstva u 18. st. prema kartografskim izvorima*, u: *Slavonske šume kroz povijest* (ur. Dinko Župan – Robert Skenderović), Slavonski Brod, 2017., 141–187., 155.
- 53
JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 71. Da situacija s inženjerima nije uvijek bila idealna, opisuje bilješka da je Maksimilijan Petraš, prešavši s mjesta zapovjednika Broda na funkciju zapovjednika Generalkomande u Osijeku, dolazio s inženjerom Heissom u Brod i bio nezadovoljan nestručnošću i lijenošću tamošnjih građevinskih upravitelja i inženjera. Prema: JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 8), 30.
- 54
Natpis je na latinskom, a PAŠKAL CVEKAN (bilj. 3) ga prevodi: »Ovaj hram nastao je naklonošću Božjom, pobožnošću puka, blagohotnom brigom braće (1727)«.
- 55
HR-HDA-430, Slavonska generalkomanda, 1732-3-3 Dvorsko ratno vijeće, Beč, 5. ožujka 1732, podgeneralu: vezano uz gradnju franjevačkog samostana i crkve u Brodu, te o Petrovaradinu; objavljeno u Brodu 15. ožujka 1732.
- 56
SA SB, *Nacrti, gradnja i uređenje crkve*, A-V-3, Gradnja i popravak crkve i samostana 1730–1940. Dokument je nastao vjerojatno oko 1730. godine, a tekst je s latinskog preveo Ladislav Dobrica.
- 57
HR-HDA-430, Slavonska generalkomanda, serija »Opći spisi«, 1732-3-3.
- 58
MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Sakralna arhitektura u gradovima tvrđavama*, u: Katarina Horvat-Levaj (ur.), *Eugen Savojski (1663. – 1736.) i gradovi tvrđave jugoistočne granice Habsburške Monarhije*, Zagreb, 2022., 63–84.
- 59
Više: ZLATKO UZELAC, *Dvorac Gosseau – Sándor – Khuen u Nuštru*, u: *Nuštar* (ur. Marina Ljubišić), Vinkovci, 2007., 127–151, i MARGARETA TURKALJ PODMANICKI (bilj. 58), 206–210.
- 60
JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 57, 65–67.
- 61
WILHELM WAGNER (bilj. 10), Nr. V, VI, VII, *Conzept*, nepaginirani dio koji se odnosi na Johanna Frh.v.d.Trencka, Muzej Brodskog Posavlja.
- 62
JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 67.
- 63
Doxat de Démoret je do 1736. godine u više navrata boravio u Brodu, posebno između 1723. i 1725. godine; u rujnu 1725. otputio se u Brod da bi sa zapovjednikom Odoyerom i inž. Heysom napravio »pošten« plan tvrđave. Doxat je u lipnju 1727. poslao Odoyeru plan izmjena na Brodskoj tvrđavi. Nakon 1736. nema potvrda da je Doxat dolazio u Brod, a inspeksijske poslove preuzeli su njegovi inženjeri iz građevnog korpusa. JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 64–65, 67.; MIRA ILIJANIĆ – MARIJA MIRKOVIĆ, *Prilog dokumentaciji tvrđave Slavonski Brod, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 1 (1975.), 201–217, 216.

64

MARIA-LUISE STORCH – IRENE RAIFER FEBER, Allio, Donato Felice D', u: *Artisti Italiani. Austria*, 2004., https://www.uibk.ac.at/aia/allio_donato%20felice.htm (24. rujna 2022.); TIBOR KOPPÁNY, Adalékok Donato Felice de Allio (1677–1761) császári és királyi építész magyarországi működéséhez, *Művészettörténeti értesítő*, 38 (1989.), 1/4, 16–20, 16. Zahvaljujem kolegi Borisu Dundoviću na prijevodu.

65

Više u: KATARINA HORVAT-LEVAJ, Javna i vojna arhitektura u gradovima tvrđavama: prilog tipologiji na primjeru triju oružarnica, u: Katarina Horvat-Levaj (ur.), *Eugen Savojski (1663. – 1736.) i gradovi-tvrđave jugoistočne granice Habsburške Monarhije*, Zagreb, 2022., 41–61, i KATARINA HORVAT-LEVAJ – MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Palača Slavonske Generalkomande u Osijeku*, Zagreb – Osijek, 2019.

66

JOSIP KLJAJIĆ (bilj. 3), 75.

67

U ovim primjerima prozori su smješteni na začelnom zidu kapele, a ne iznad kapele.

68

Više u: MARGARETA TURKALJ PODMANICKI (bilj. 58), 63–84.

69

MARGARETA TURKALJ PODMANICKI – KATARINA HORVAT-LEVAJ, Nekadašnja isusovačka crkva sv. Mihovila u Osijeku u srednjoeuropskom kontekstu, *Peristil*, 54 (2011.), 223–233.

70

ZLATKO UZELAC, Tvrđavska crkva sv. Ane Johanna Lucasa von Hildebrandta u Slavonskom Brodu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28 (2004.), 188–207.

Summary

Margareta Turkalj Podmanicki

The Influence of the Military Fortress on the Construction of the Franciscan Monastery Church of the Holy Trinity in Slavonski Brod

The Franciscan monastery church of the Holy Trinity in Slavonski Brod exhibits architectural features and spatial organization that reveal elements of military architecture, reflecting the conditions under which the monastic complex was built in the immediate vicinity of the Brod fortress, within the territory of the Military Frontier.

With its spatial organization – a single-nave church with shallow side chapels integrated into the structure, a continuous cornice above them, and windows in the vaulted zone – the church in Slavonski Brod belongs to a typological group of architecture that was rare within the Habsburg Monarchy at the time. Instead, it is more closely aligned with Venetian architectural heritage, specifically the late-Palladian church type found in Istria, and its simplified variant built by Venetian engineers in Dalmatia. Nonetheless, the Franciscan church in Slavonski Brod stands out for its monumentality and its unique synthesis of sacred architecture and military construction features, making it an important testimony to the specific characteristics of the frontier region of the Habsburg Monarchy at the pinnacle of its power.

It is possible that the inspiration from northern Italian architecture was chosen as an appropriate solution due to the potential military function of the monastery complex and its proximity to the fortress. In other words, the type of

sacred architecture selected not only met liturgical needs by incorporating side chapels into the thick church walls but also ensured the structure's security in the event of armed conflict.

Based on archival research, an analysis of existing literature, on-site investigations, and comparative examples, this paper examines the historical, ecclesiastical, and military context of the church's construction. It defines its historical development, analyses and categorizes its architectural type, and assesses the influence of the nearby Brod fortress on the church's construction and design. By studying the works of various architects and engineers involved in fortification projects in the Habsburg frontier region, the research brings new insights into their impact on local architecture, as well as the involvement of individual military engineers in the design of sacred architecture. The Franciscan church in Slavonski Brod, like other examples of sacred architecture within fortress towns, provides evidence that military engineers and state architects played a key role in introducing various typological solutions and Baroque stylistic features into the sacred architecture of the Habsburg Empire's borderlands.

Keywords: Sacred architecture, influence of military architecture, Military Frontier, engineering architecture, Slavonia, Slavonski Brod, fortress town, Prince Eugene of Savoy